

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНО ДОЦІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

На сучасному етапі розвитку суспільства, трансформації суспільної свідомості спостерігається перехід від «споживацького» ставлення до довкілля у бік активної екогуманістичної позиції, природо доцільної діяльності. Екоцентрична парадигма як певна теоретико-методологічна модель дає змогу наповнити освітній процес сукупністю ідей, поглядів, мотивацій, що висвітлюють екологічну сторону буття, а саме практику оптимальних стосунків у діаді «природа – людина».

Важливою умовою досягнення якості професійної діяльності є високий рівень розвитку екологічної компетентності педагога, який дозволяє ґрунтовно та ефективно здійснювати екологічне виховання дітей в умовах закладів дошкільної освіти, формувати ключовий складник екологічної вихованості – екологічно доцільну поведінку як способу життя. Гостроту цього завдання підкреслює та зумовлює стратегія і тактика сталого розвитку суспільства.

У статті подано результати аналізу підходів учених щодо обґрунтування сутності поняття «екологічно доцільна поведінка», його наукового статусу. Обґрунтовано актуальність виховання екологічної особистості, провідним структурним новоутворенням якої є сформована екологічно доцільна поведінка. Охарактеризовано сутність таких базових понять еколого-педагогічної теорії, як «екологічна поведінка», «екологічно доцільна поведінка», «екологічно мотивована поведінка».

Наголошено, що зміни поглядів на взаємодію природи і людини у попередні десятиліття зумовили переосмислення сутності та спрямованості майже всіх елементів екологічного тезаурусу і виокремлення головної тенденції екологічного виховання – виховання екологічно доцільної поведінки особистості. Вивчення сутності і змісту вказаного семантичного ряду є теоретико-методологічним підґрунтям подальшого дослідження.

Проблематика цієї статті має своєчасний та актуальний характер, що підтверджується діяльністю міжнародних організацій, які сприяють екологізації освіти, і документами нормативно-правового забезпечення екологічної освіти України.

Ключові слова: поведінка, екологічна поведінка, доцільно екологічна поведінка, екологічно мотивована поведінка, екологічний вчинок.

Екологічна якість життя на екологічно вигідних і довгострокових засадах – нагальна потреба сучасної світової спільноти. У стратегію сталого розвитку мають бути гармонійно вписані освіта, виховання та навчання дітей та молоді, що висуває принципово нові вимоги до спрямованості та методології науково-педагогічних досліджень.

Проблема екологічної освіти та екологічного виховання дошкільників є досить актуальним напрямом у дошкільній педагогіці, із самого початку цей напрям розгортався у контексті формування пізнавальних інтересів до природи, первинних знань про неї, визначення обсягу доступних природознавчих знань та особливостей їх формування на етапі дошкільного дитинства, а надалі – у контексті пошуку та експериментального обґрунтування адекватного змісту, найбільш оптимальних умов, засобів, методів і прийомів виховання турботливого, гуманного, мотиваційно-ціннісного та практико-діяльнісного ставлення до природи та оточення, засвоєння вмінь та навичок екологічно грамотної та доцільної поведінки у природному середовищі (Г. Беленька, О. Білан, Н. Віноградова, Н. Гавриш, О. Гончарова, Н. Горопаха, В. Грецова, В. Димова, В. Зєбзеєва, Г. Земцова, О. Зикова, І. Комарова, Н. Кондратьєва, Н. Кот, Н. Лисенко, Л. Макарова, Т. Маркова, Г. Марочко, В. Маршицька, С. Ніколаєва, Н. Пермякова, З. Плохій, А. Прокопова, Н. Рижова, П. Саморукова, Н. Яришева).

Метою статті є аналіз результатів дослідження сутності поняття «екологічно доцільна поведінка дітей дошкільного віку».

Останніми роками у теорії та практиці дошкільної освіти спостерігається інтеграція її гуманістичної та екологічної функцій: у центрі освітнього процесу не просто дитина з її потребами, інтересами, цінностями, смислами, а проблема забезпечення її соціально-екологічного розвитку в умовах засвоєння способу партнерської взаємодії з природним середовищем її життєдіяльності. У цьому контексті варто зробити перегляд науково-практичних підходів, що склалися до визначення сутності екологічного виховання дітей дошкільного віку, та дослідити тенденції його трансформації під впливом реалій сьогодення, визначити, яке місце в екологічному полі посідає проблема виховання екологічно доцільної поведінки дітей дошкільного віку, як тлумачиться сам феномен екологічно доцільної поведінки дитини-дошкільника.

Відповідальність системи освіти за формування екологічно-ціннісного ставлення до світу, визначення світоглядно-моральної позиції кожного в цьому світі роблять ще більш актуальними проблему вибору стратегії і тактики екологічної освіти та виховання дітей, розуміння сутності глибинних змін, що відбуваються у невпинному русі від організації природоохоронної діяльності до природо доцільної, починаючи з дошкільного віку.

Змістово-цільова сутність та структура базового поняття екологічного виховання дошкільників, його педагогічна трансформація презентована у багатьох наукових дослідженнях (Г. Беленька, Н. Глухова, О. Гон-

чарова, Н. Горобаха, Н. Кот, Н. Лисенко, В. Маршицька, С. Ніколаєва, З. Плохій, Н. Пустовіт, Н. Рижова, П. Саморукова, Т. Серебрякова). Узагальнюючи результати наукового доробку, простежимо, як у науковому дискурсі представлено змістово-цільовий компонент зазначеного поняття. Аналіз визначень доводить, що єдиного тлумачення цього поняття немає, що зумовлюється різними дослідницькими позиціями науковців. Поєднує їх підходи застосування методологічних вимог до розв'язання проблем екологічної освіти та екологічного виховання, які обґрунтовані у працях С. Дерябо, С. Глазачева, А. Захлебного, І. Зверєва, М. Моїсеєва, І. Суравегиної, В. Ясвіна та ін.

Дослідження екологічного термінологічного поля підводить до розуміння сутності базового поняття «екологічне виховання» як системи компонентів, що описують і пояснюють природу цього педагогічного явища на рівні перетинання горизонтальних (на рівні наукового опису) і вертикальних структур (на рівні наукового пояснення). Горизонтальний вимір екологічного виховання, окрім визначення, характеризується функціонуванням його родових вивідних понять: мета, завдання, зміст, форми, методи і прийоми, засоби, результат (тобто підсистема понять). Зміст цих дефініцій дає змогу найбільш повно досягнути внутрішню структуру (ядро) базового поняття у взаємозумовленій сукупності та відношеннях його елементів. Вертикальний вимір розкриває внутрішні механізми процесу екологічного виховання, його основні закономірності та принципи. Усі ці позиції дають змогу визначити категоріальний статус і сутність досліджуваного нами поняття «екологічно доцільна поведінка дошкільників».

Звернемо увагу і наведемо поширені приклади опрацьованих визначень екологічного виховання як базового (загального) поняття, що подано у державних документах, довідковій літературі та науковому доробку, які охоплюють різні його аспекти:

- формування системи поглядів, переконань, які базуються на загальнолюдських нормах і законах розвитку природи, сприяння тісному взаємозв'язку майбутніх громадян із вирішенням конкретних екологічних проблем, цілеспрямоване систематичне засвоєння учнями знань про взаємодію людини та природи [3];
- формування в людини свідомого сприйняття довкілля, почуття особистої відповідальності за діяльність, що так чи інакше пов'язана з перетворенням навколишнього природного середовища, упевненості в необхідності дбайливого ставлення до природи, розумного використання її багатств [6, с. 119];
- система впливу на членів суспільства для формування екологічної культури, гуманності, науково обґрунтованого ставлення до природи на основі національних і загальнолюдських цінностей [1, с. 31];
- формування у людей потреби в бережливому ставленні до природи й розумному використанні її багатств у своїх інтересах та інтересах майбутніх поколінь [2, с. 81];
- послідовність етапів навчально-виховної діяльності, спрямованої на формування основоположних якостей екологічно вихованої особистості, досягнення особистістю вищого рівня екологічної вихованості, що передбачає опанування системою наукових знань, умінь, поглядів, переконань та активного дієвого ставлення до навколишнього середовища [7];
- організований та цілеспрямований процес формування системи наукових знань про природу і суспільство, поглядів та переконань, що забезпечують становлення відповідного ставлення молоді до природи, реальним показником якого є практичні дії дітей та молоді стосовно природного середовища, що відповідають нормам людської моральності [4].

Отже, у наведених визначеннях міститься не лише опис певних елементів, що є необхідними та достатніми для розуміння сутності цього терміна, вони уособлюють також і мету, і проміжні завдання, і навіть результат. Виокремлення тих чи інших структурних елементів, на нашу думку, можна пояснити позиціями вчених, з огляду на які вони тлумачать сутність зазначеного поняття (філософська, соціальна, культурологічна, педагогічна позиції). Загальне визначення поняття екологічного виховання можна представити таким чином: це система безперервного, цілеспрямованого та послідовного формування екологічного світогляду, екологічної свідомості, екологічного мислення, екологічної етики, екологічної поведінки і загалом екологічної культури особистості на різних вікових етапах її становлення та життєдіяльності.

Згідно з «Концепцією екологічної освіти в Україні», складовими компонентами екологічної освіти є екологічні знання, екологічне мислення, екологічний світогляд, екологічна етика. А найголовнішим завданням екологічної освіти є формування екологічної культури всіх верств населення. Мета екологічного виховання досягається в єдності з розв'язанням таких завдань, як: формування системи знань про екологічні проблеми сучасності та шляхи їх вирішення; формування мотивів, потреб і звичок екологічно доцільної поведінки і діяльності, здорового способу життя; розвиток системи інтелектуальних і практичних умінь з вивчення, оцінки стану і поліпшення навколишнього середовища своєї місцевості; розвиток прагнення до активної діяльності з охорони та відтворення природи [3].

Ці положення конкретизуються у визначенні компонентів (базових понять) екологічного виховання дошкільників з посиленням на вік та соціальну ситуацію розвитку сучасного дошкільця і представлені у низці державних документів, програмно-методичному забезпеченні та сучасному науковому доробку.

Як свідчать наукові джерела, поняття екологічної освіти нині розглядається у дуже широкому сенсі, бо охоплює всі ланки: і суто предметну сферу, і основні компоненти (напрями) екологічної освіти, і екологічне виховання дітей дошкільного віку в тому числі. Сучасні дослідники доводять, що екологічне виховання дошкільників є унікальною, специфічною та пріоритетною ланкою безперервної екологічної освіти.

Її специфіка та унікальність визначаються фізіологічними, психологічними та соціальними особливостями дошкільного дитинства, що враховується в обґрунтуванні та структуруванні змісту освіти, виборі відповідних технологій екологічного виховання. Пріоритетність зумовлюється сенситивністю та сприятливістю цього вікового етапу в опануванні основ екологічної культури; потенційні можливості цієї початкової ланки не можна упускати. Дошкільне дитинство – це той феномен, який виявляє себе у часі та просторі пізнання цінностей природи та соціуму, опануванні гуманних способів взаємодії людини та природи, у розгортанні власної культуротворчої діяльності.

Звернемо увагу ще на той факт, що останнім часом науковцями введено термін «проєкологічна освіта дошкільників», однак він чітко не дефініційований і розкривається у світлі викликів часу як процес залучення дитини-дошкільника до участі в охороні довкілля шляхом формування основ її екологічного мислення та способів гуманного ставлення до природи, у якому визначальним стане гасло: «Не Я і природа, а Я – це природа» [5]. Учені вважають, що відповідальне ставлення до довкілля повинне посісти чільне місце у системі індивідуальних цінностей особистості, що першооснови відповідальності за скоєні вчинки, практичні вміння та навички природоохоронної діяльності треба закладати у дошкільному віці. У цьому контексті автори наголошують, що треба зосереджувати увагу на освіті, яка формує позитивне ставлення дитини до природи і заохочує її до проєкологічної діяльності в умовах сім'ї, закладу дошкільної освіти тощо [5, с. 18–19].

Загалом, учені висловлюють думку про те, що екологічне виховання дітей дошкільного віку поєднує три взаємозумовлені процеси. Це освіта, виховання та розвиток, що спрямовані на формування екологічної культури особистості, практичного та духовного досвіду взаємодії з природою, її збереження та відтворення. У роз'ясненні сутнісних ознак екологічного виховання науковці акцентують увагу на емоційно-ціннісних, інтелектуальних, активних і практичних компонентах. Якщо не брати до уваги окремі розбіжності, мету екологічного виховання дошкільників визначають у науковому дискурсі як формування початків (основ) екологічної культури, розвиток таких її складників, як екологічна свідомість, екологічне мислення та екологічна діяльність. У конкретизованому вигляді мета розвивальної екологічної освіти дітей дошкільного віку розкривається у відповідних завданнях: розвиток стійких пізнавальних інтересів, мотивів, потреб до вивчення природи; опанування системи екологічних знань, умінь та навичок; формування на цій основі позитивного досвіду емоційно-ціннісного ставлення до природного довкілля та конструктивної взаємодії з ним, спрямованих на виховання основ екологічно доцільної поведінки дитини як особистісного новоутворення.

Зміст сучасної екологічної дошкільної освіти представлено у документах, які регламентують та скеровують загалом діяльність українського дошкільця. У наукових джерелах зміст екологічного виховання у структурно-предметному вигляді розкривається через сукупність і взаємозв'язок таких компонентів, як пізнавальний, діяльнісний та ціннісний. Пізнавальний: доступні наукові знання про природу і життя, природні об'єкти, явища, екосистеми, місце та роль людини в природі, взаємодія природи і соціуму, способи пізнання природи. Ціннісний: екологічно ціннісні орієнтації (гармонія, благодійність, здоровий глузд, моральні цінності, краса, відповідальність тощо). Діяльнісний: орієнтація і психологічна готовність особистості до екологічних практик (трудова діяльність, ігрова діяльність, спостереження, експериментування, природоохоронна діяльність, природодоцільна діяльність). У конструюванні змісту освіти враховуються базові характеристики особистості дитини-дошкільника, що включають екологічний компонент як віддзеркалення очікуваних результатів. Зміст екологічного виховання у сукупності всіх його складників конкретизовано у чинних програмах дошкільної освіти у руслі настанов Базового компонента дошкільної освіти (2012). Зауважимо, що проблема стереотипів, властивих антропоцентричній парадигмі, у змісті програм розв'язується через перегляд та переосмислення потреб сталого розвитку суспільства і сучасного екологічного поля у бік реалізації ідей екоцентричної парадигми (наприклад, перехід від споживацької ідеології до партнерської взаємодії з довкіллям). Виокремимо положення, що, на думку Н. Рижової та Н. Кот, мають стати принциповим концентром екологічного виховання: людина – частина природи; міра речей – унікальність життя; узгодження потреб людини з екологічними цінностями та вимогами; повага до всіх форм життя, причому весь освітній процес дошкільного закладу, всі види діяльності дитини та дорослого мають бути просякнутими екоморальними цінностями.

Висновки. Незважаючи на різнобічність і поліструктурність у тлумаченні сутності екологічного виховання на рівні його мети, завдань та змісту, на розмаїтті позицій та авторських напрямів, усі вони доводять очевидність негативної тенденції, що наявна в освітньому полі, пов'язаної із протиріччям між декларацією екоцентричних засад і реальним їх втіленням у практиці екологічної освіти дошкільників, між інтелектуально-пізнавальним насиченням цього процесу та практичним формуванням емоційно-почуттєвої, мотиваційно-моральної та поведінкової сфери дошкільника. Розуміння сутності, механізмів, компонентів (складників) екологічного виховання у їх взаємозумовленому зв'язку дає змогу досягати певних успіхів у психолого-педагогічному супроводі екологічного розвитку особистості, формуванні екологічної свідомості та еколого-доцільної поведінки.

У контексті глобальної економічної кризи та парадигми сталого розвитку суспільства загострюється необхідність нагального розв'язання цих протиріч, і цілком закономірно у науковому колі і серед освітян досить активно використовуються і досліджуються на рівні теорії і практики поняття «екологічна пове-

дінка», «природо доцільна поведінка», «екологічно мотивована поведінка», «екологічно доцільна поведінка дошкільників».

Отже, аналіз різних підходів до дослідження сутності екологічної освіти та екологічного виховання доводить, що їх еволюція відбувається у контексті поглиблення та уточнення уявлень про їх якісні характеристики у контексті сучасних екологічних вимірів, визнання системоутворювальної ролі екологічного виховання в умовах сталого розвитку суспільства шляхом гуманітаризації природознавчого знання та акцентування на поведінково-діяльнісному (вчинковому) складнику екологічно вихованої особистості.

Використана література:

1. Діденко В. Ф. Людина і світ : словник. Київ : Віра-Р, 1998. 88 с.
2. Еколого-економічний тлумачний словник-довідник. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. 256 с. : іл. + табл.
3. Концепція екологічної освіти України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-1929001/sp:wide:max15>.
4. Курняк Л. Д. Екологічна культура: поняття і реальність. *Вища освіта України*. 2006. № 3. С. 32–37.
5. Лисенко Н. В., Мацук Л. О., Лисенко О. М. Ознайомлення з природою та основи екологічної освіти дітей дошкільного віку : підручник. / За заг. ред. Н. Лисенко. Київ : Видавничий Дім «Сдово». 2019. 336 с.
6. Мусієнко М. М. Екологія. Тлумачний словник. Київ : Либідь, 2004. 374 с.: іл.
7. Науменко Т. Формування природничо-екологічної компетентності дошкільників засобами авторської казки. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2012. № 7. С. 25–33.

References:

1. Didenko V. F. (1998) *Ljudyna i svit: slovnyk* [Man and the world: a dictionary]. Kyiv: Vira-R. 88 s. [in Ukrainian]
2. *Ekologo-ekonomichnyj tлумachnyj slovnyk-dovidnyk* (2003) [Ecological and economic explanatory dictionary-reference book] Kyiv: Jevrop. un-tu. 256 s. [in Ukrainian]
3. *Konceptija ekologichnoyi osvity Ukrai'ny* [The concept of environmental education in Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-1929001/sp:wide:max15> (data zvernennia: 26.10.2020).
4. Kurnyak L. D. (2006) *Ekologichna kul'tura: ponjattja i real'nist'*. *Vyshha osvita Ukrai'ny* [Ecological culture: concept and reality. Higher education in Ukraine] No. 3. S. 32–37 [in Ukrainian]
5. Lysenko N. V., Macuk L. O., Lysenko O. M. (2019) *Oznajomlennja z pryroduju ta osnovy pro ekologichnoyi osvity ditej doshkil'nogo viku: pidruchnyk* [Introduction to nature and basics of environmental education of preschool children: a textbook] Kyiv: Vydavnychyj Dim «Sdovo». 336 s. [in Ukrainian]
6. Musijenko M. M. (2004) *Ekologija. Tlumachnyj slovnyk* [Ecology. Explanatory dictionary] Kyiv: Lybid'. 374 s. [in Ukrainian]
7. Naumenko T. (2012) *Formuvannja pryrodnycho-ekologichnoyi kompetentnosti doshkil'nykiv zasobamy avtors'koi kazky* [Formation of natural and ecological competence of preschoolers by means of an author's fairy tale. Educator-methodologist of preschool institution]. *Vyhovatel'-metodyst doshkil'nogo zakladu*. No. 7. S. 25–33 [in Ukrainian]

Ivanchuk S. A. The essence of the concept of ecologically appropriate behaviour of children of preschool age

At the present stage of development of society, the transformation of public consciousness, there is a transition from «consumer» attitude to the environment towards an active eco-humanistic position, the nature of appropriate activities. Ecocentric paradigm as a certain theoretical and methodological model allows to fill the educational process with a set of ideas, views, motivations that illuminate the ecological side of life, namely the practice of optimal relations in the dyad «nature – man».

An important condition for achieving the quality of professional activity is a high level of environmental competence of the teacher, which allows thorough and effective environmental education of children in preschool education, to form a key component of environmental education – environmentally friendly behaviour as a way of life. The urgency of this task is emphasized and determined by the strategy and tactics of sustainable development of society.

The article presents the results of the analysis of scientists' approaches to substantiate the essence of the concept of environmentally sound behaviour; its scientific status. The urgency of education of ecological personality is substantiated, the leading structural new formation of which is the formed ecologically expedient behaviour. The essence of such basic concepts of ecological and pedagogical theory as ecological behaviour, ecologically expedient behaviour, ecologically motivated behaviour is characterized.

It is emphasized that changes in views on the interaction of nature and man in previous decades have led to a rethinking of the essence and direction of almost all elements of the ecological thesaurus and highlight the main trend of environmental education – education of environmentally sound behaviour. The study of the essence and content of this semantic series is a theoretical and methodological basis for further research.

The issues of this article are timely and relevant, as evidenced by the activities of international organizations that promote the greening of education, and documents of regulatory and legal support of environmental education in Ukraine.

Key words: *behaviour, ecological behaviour, expedient ecological behaviour, ecologically motivated behaviour, ecological act.*